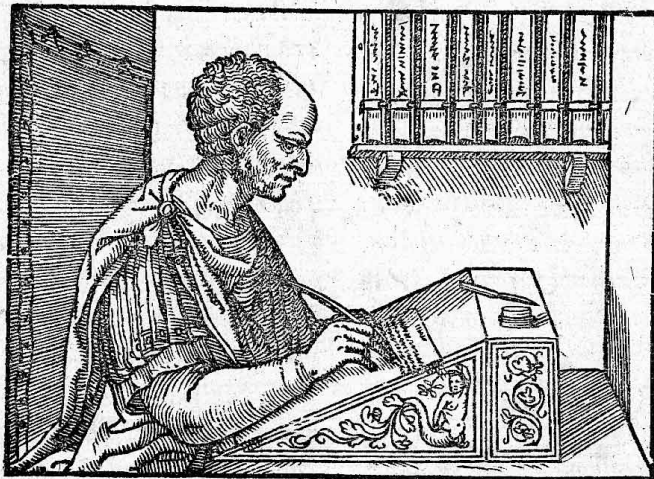

Cicero (106 - 43 v. Chr.)

'Wat zijn nu in het algemeen (...) de meest geschikte wapens van de oude dag? De vrije kunsten en de beoefening van deugden! Als je daaraan in elke levensfase veel aandacht hebt besteed, dan zullen ze na een lang en intens leven de prachtigste vruchten voortbrengen. (...) [H]et besef van een goed geleefd leven, de herinnering aan een veelheid van goede daden, is uitermate plezierig.' (Over ouderdom, p.9)

Het Latijnse woord **humanitas** is in hoge mate gevormd en ontwikkeld door de grote Romeinse schrijver, redenaar, politicus en denker Marcus Tullius Cicero. Hoewel hij het begrip niet zelf heeft uitgevonden, is hij wel de man van het serieuze denkwerk erover.

Houtsneede in een editie van Cicero's *Brieven aan zijn vrienden* uit 1545, onbekende kunstenaar

Menselijkheid

In het Latijn is het woord taalkundig gezien een zelfstandig naamwoord dat samenhangt met het bijvoeglijk naamwoord *humanus*, menselijk. Het grondwoord daar weer achter is het Latijnse *homo*, mens. Het begrip *humanitas* zou je vanuit de etymologie dus kunnen weergeven met iets als *menselijkheid*. In ieder geval liggen hierin ideeën en waarden besloten die direct samenhangen met de kern van het mens-zijn volgens Romeinse opvattingen.

De grote man van *humanitas* is Marcus Tullius Cicero. Hij geldt als de absolute nummer één van het klassieke Latijnse proza, het zogenaamde Gouden Latijn. Natuurlijk is Cicero niet de eerste die heeft nagedacht over wat het is om mens te zijn. Hij is wel de man van het serieuze denkwerk over het begrip *humanitas*.

Cicero gebruikt het woord niet minder dan 229 maal in zijn verzamelde geschriften, voor zover bewaard. Dat is vrijwel precies de helft van het totale aantal vermeldingen van *humanitas* in de hele Romeinse literatuur. Die 229 gevallen zijn niet gemakkelijk onder een noemer te brengen. Het woord dekt in de praktijk verschillende ladingen, die natuurlijk wel weer op een bepaalde manier samenhangen.

Medemenselijkheid

Een eerste Ciceroniaanse grondbetekenis is die van *gevoeligheid voor mensen die er minder aan toe zijn*. Je zou dan kunnen spreken van medelijden, barmhartigheid of medemenselijkheid. In die zin hangt *humanitas* als morele waarde samen met waarden als mildheid, vrijgevigheid en verzoenlijkheid, en vormt het de absolute tegenhanger van wreedheid en onbarmhartigheid. Iemand die echt mens is, heeft ook gevoel voor de noden van een ander. En handelt daar ook naar. De naam van de humanistische stichting Humanitas verwijst naar deze betekenis.

In ruimere zin genomen kan *humanitas* vervolgens ook een wat filosofische kleur krijgen: een op de **Stoïsche leer** gebaseerd besef van wat mensen als hele mensheid verbindt. Het is dan een waarde die uitstijgt boven alle sociale, politieke of etnische grenzen.

Beschaafdheid

In een tweede, meer concrete betekenis staat *humanitas* bij Cicero ook voor de ontwikkelde levensstijl van hemzelf en zijn standsgenoten in de stad Rome. Het Latijn spreekt hier ook wel van *urbanitas*, letterlijk: stadsheid. Nu zijn de sleutelwoorden verfijnde humor en tact, plezierige omgang met anderen, toegankelijkheid en andere blijken van talent voor sociale contacten. *Humanitas* wordt zo vooral ook een begrip met een culturele lading. Het zegt iets over de waarden van een specifieke, leidende groep, de culturele elite, vergelijkbaar met de grachtengordel in de Nederlandse cultuur.

Humaniora

Een derde, nog verder ontwikkelde betekenis is uiteindelijk van beslissend belang gebleken. In de Oudheid stelt men consequent dat de mens bij uitstek wordt getypeerd door zijn verstand, *ratio*. Dan wordt het voeden en vormen van dat verstand met kennis, *doctrina*, een logische nieuwe waarde. Zo komt Cicero tot het begrip van kunsten of vakken die de mens kunnen

vervolmaken, die hem volledig tot mens maken.

Deze *studia humanitatis* bestaan voor Cicero vooral in een brede literaire en culturele scholing: taal en literatuur, geschiedenis, (praktische) wijsbegeerte, recht, ethiek. Alles komt samen in het model van de perfect gevormde redenaar, die over al die kennis beschikt en die kan optreden met moreel gezag en overtuigingskracht. In *De ideale redenaar* laat hij een personage zeggen dat '*niemand voor redenaar kan doorgaan die niet in alle takken van cultuur onderlegd is.*' (1,72) Daarmee is Cicero zelf het volmondig eens.

Onvermijdelijk versmelten voor Cicero hier de verschillende betekenissen van *humanitas* - praktisch, filosofisch, ethisch, cultureel en pedagogisch - vrijwel tot één geheel: '*Alle vaardigheden die met culturele vorming en verstandelijke ontwikkeling te maken hebben, (hebben) een soort gemeenschappelijke band. Ze zijn als het ware door bloedverwantschap met elkaar verbonden.*' (*Pro Archia*, Pleidooi voor Archias, 3). Vanuit zijn biografie geredeneerd is dat misschien ook geen wonder. Cicero voelde zichzelf in de eerste plaats redenaar. En wel de beste redenaar die er ooit was geweest. Zijn concept van *humanitas* laat zich dus ook lezen als een verkapt zelfportret.

Cicero's idee van *humanitas* is nauw verwant met dat van de *artes liberales*, de vrije kunsten, en zelfs dat van deugdzaamheid, en hij zingt daarvan in veel werken de lof. Van een grondige scholing daarin en beoefening ervan heeft een mens levenslang plezier.

De invloed van Cicero's *humanitas*

Na Cicero heeft het begrip *humanitas* zich verder ontwikkeld en grote invloed uitgeoefend, vooral in de periode van de Renaissance. Als cultureel begrip in de laatstgenoemde zin leeft het nog altijd voort in de *humaniora* in het voortgezet onderwijs. In engere zin worden daarmee de vakken Grieks en Latijn bedoeld. In Vlaanderen wordt het woord breder gebruikt voor de hogere vormen van voortgezet onderwijs.

Over de auteur van dit werk

[Dr. Vincent Hunink](#) is universitair docent Latijn en Vroegchristelijk Latijn en Grieks aan de [Radboud Universiteit Nijmegen](#). Hij publiceert geregeld vertalingen van klassieke auteurs, met onder meer werken van Cicero, zoals *De goden* (zie Links) en [De kunst van het oud worden](#). Verder werkte hij mee aan een examenboek voor het landelijk examen VWO Latijn 2009 over Cicero's [Pleidooi voor Caellius](#).

Verder lezen

Van Cicero

Een flink aantal werken van Cicero is beschikbaar in Nederlandse vertaling. De hier geciteerde recente uitgaven zijn, naast de hierboven genoemde vertalingen van Vincent Hunink:

- [De ideale redenaar](#).
- [Cicero's Pro Archia, een pleidooi voor 'humanitas'](#).

Over Cicero

- Een nuttige, recente inleiding in het Nederlands is: Anthony Everitt, [Cicero](#).